

MALAZGİRT SAVAŞI SONRASI KURULAN TÜRK BEYLİKLERİNİN ANADOLUDAKİ İZLERİ

Kader ALTIN

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
kpolat@erzincan.edu.tr

Özet

Anadolu, tarihî süreç içerisinde birçok milleti, dini ve devleti bünyesinde barındırmış yapısı içerisinde birçok kültüre ayak uydurmuş bir coğrafyaya sahiptir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini başlatan Merv şehrindeki büyük kurultayda Türk cihan hâkimiyeti mefkûresini gerçekleştirecek fetih politikasının yol haritası çizilmiş ve bu doğrultuda Anadolu ya büyük bir fetih hareketi başlamıştır. Anadolu'nun bir Türk yurdu haline getirilmesi uğruna yapılan bu mücadeleler sonucu Türkler için Anadolu artık bir vatan olmuştur. Sultan Alp Arslan ile birlikte savaşa katılan komutanlar, Doğu Anadolu'da ilk Türk beyliklerini kurdular. Sultan Alparslan, Malazgirt zaferiyle Serhat Çukuru diye adlandırılan Kars, Kağızman, Tuzluca, Iğdır bölgelerinin tamamını ülke topraklarına kattı. Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevk ettiği diğer Türkmen birlikleri, Erzurum, Erzincan ve Kemah'a kadar akınlarda bulunarak buralarını ele geçirdiler. Zaferden sonra Erzurum ve çevresinde Saltuklular (1072-1202), Ahlat ve Batı Azerbaycan'da Ahlatşahlar veya Sökmenoğulları (1110-1207), Erzincan ve Divriği çevresinde Mengücekliler (1080-1228), Orta ve Kuzey Anadolu'da Danişmendliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Dilmaçoğulları (1084-1393), Diyarbakır'da Yinaloğulları (1098- 1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113), Hasankeyf, Mardin, Harput merkez olmak üzere Diyarbakır ve Mardin yöresinde Artuklular (1102-1409) adları ile çeşitli beylikler kurulmuş ve Anadolu'nun Türk yurdu olmasında büyük bir misyon üstlenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Malazgirt Savaşı, Sultan Alp Arslan, Anadolu, Türkler, Anadolu Beylikleri

Abstract

Anatolia has specific geographical areas that have kept up with many cultures in its structure hosting many nations, religions, and states throughout the historical proces. The road map of the conquest policy that would realize the Turkish world domination ideal was drawn in the great congress held in the city of Marw, which started the establishment process of the Great Seljuk State, and a great conquest movement began in Anatolia in this direction. As a result of these struggles that were made for the sake of making Anatolia the homeland of the Turks, Anatolia became the homeland for the Turks. The commanders who participated in the war with Sultan Alp Arslan established the first Turkish principalities in Eastern Anatolia. Sultan Alparslan included all of the Kars, Kağızman, Tuzluca, and Iğdır regions, which were called the Serhat Pit, to the territory of the state with the victory of Malazgirt. Other Turkmen troops that were sent by Yakuti from Azerbaijan and Erran raided as far as Erzurum, Erzincan, and Kemah, and captured these areas. After the victory, various principalities were established under the name of Saltuks (1072-1202) in Erzurum and its surroundings, Ahlatshahs or Sökmenoğulları (1110-1207) in Ahlat and Western Azerbaijan, Mengüceks (1080-1228) around Erzincan and Divriği, Danishmends in Central and North Anatolia (1080-1178), Dilmaçoğulları (1084-1393) in Bitlis and Erzen, Yinaloğulları (1098-1183) in Diyarbakır, Çubukoğulları in Harput (1085-1113), Artuks (1102-1409) in Diyarbakır and Mardin area, mainly in Hasankeyf, Mardin and Harput, which undertook a great mission in making Anatolia the Turkish homeland.

Keywords: *Malazgirt Battle, Sultan Alp Arslan, Anatolia, The Turks, Anatolian Principalities*

Giriş

Anadolu'nun Türk-İslam yurdu haline gelmesinde elbette birçok etken vardır. Türk orduları, XI. yüzyıl içinde Türklerin kaderini belirleyen iki büyük zafer kazanmışlardır. Bunlardan biri Dandanakan Savaşı (1040), diğeri ise Malazgirt zaferidir (1071). Dandanakan zaferiyle Türklüğün önüne İslâm dünyası, Malazgirt zaferiyle de bütünüyle Anadolu açılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları, siyasi ve sosyal açıdan önemli değişikliklere sahne olamaya başlamış, bölgeye gelen yoğun Türkmen göçünü

Horasan ve Orta Asya'dan gelen yeni göç dalgaları da katılmıştır. Başlangıçta düzensiz göçmen kitlelerinin hareketi ile başlayan bu süreç, bir süre sonra Selçuklu Devleti tarafından artık bir iskân politikası haline aldı. 1071 Malazgirt savaşı sonrası da beylikler aracılığı ile Anadolu'yu yurt edinme süreci başlamıştır.

Anadolu'ya gelen Türkmenler, burayı kendileri için yaşanacak bir hale getirebilmek adına çok büyük imar çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Böylelikle bir taraftan iskân hareketleri, diğer taraftan da işgal edilen ya da yeni kurulan şehirlerde Selçuklu hükümdarları, devlet adamları ve Anadolu'da beyliklerin başında bulunan beyler tarafından çok sayıda vakıf, cami, mescid, çeşme, köprü, medrese, han, hamam v.b. sosyal, kültürel ve mimari alanlardaki eserleriyle Anadolu'nun Türkleşmesinde rol oynamışlardır.

Saltuklular

İlk Selçuklu fetihleri esnasında Doğu Anadolu'da kurulan ilk beylik Saltuklulardır. Sultan Alparslan'ın, Erzurum ve civarını Ebu'l Kasım Saltuk'a ikta olarak verdiği ve devletin adını da kurucusunun adından aldığı anlıyoruz. Erzurum dışında Bayburt, Tercan, İpsir, Oltu, Micingert, Kaçmaz ve bölgedeki diğer bazı kaleleri de beyliğin topraklarına katmıştır.¹ Saltuklu devletinin en dikkat çeken özelliklerinden birisi ticari ve askeri öneme sahip olan yolların kavşak noktasında bulunmasıdır.² Akdeniz limanlarından (Antalya ve Alanya) ve Suriye'den hareket edip; Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan üzerinden Kafkasya (Gürcistan ve Ermenistan üzerinden İran'a ulaşan veya Türkistan'dan Erzurum'a ve oradan da Trabzon ve

---

¹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 16; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 345-346.

² Besim Darkot, "Erzurum", *İA*, İstanbul 1993, s. 340-345; Abdurrahman Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, Bozkurt Yayınevi, İstanbul 1936, s. 6.

Akdeniz limanlarına ulaşan büyük kervan yolu ağı üzerinde, Ortaçağ Anadolu'sunda çok önemli bir merkez olmuştur.³

Saltuklular ilk önce Büyük Selçuklu Devletine tabii olmuş, sonra Azerbaycan atabeylerine, Irak Selçuklularına ve son olarak da Türkiye Selçuklularına tabii olmuştur.⁴ Saltukluların Erzurum bölgesindeki hükümdarlığı 130 yıl sürmüştür.⁵

Saltuklu Beyleri Erzurum'da cami, medrese, köprü, han, kervansaray, hamam, kümbet, hayır ve sanat eserleriyle süslemişlerdir. Erzurum'daki mevcut eserlerin çoğu XII. yy'da bölgenin hâkimi olan Saltuklu beylerine aittir.⁶ Anadolu'da Türk-İslam iskânı başladığında, bir şehirde ilk ihtiyaç duyulacak müesseselerden biri de muhakkak ki bir ana cami yani Ulu Cami'dir. Erzurum Ulu Cami'de bu dönemde yerini almıştır. Bölgenin Türkleşmesine ve İslamlaşmasına en büyük katkıyı bu dönemde yapılan veya onarılarak günümüze ulaşmasını sağlayan mimari eserlerdir. Saltuklular döneminde yapılan mimari eserler; Tepsi Minare, Ulu Cami, Emir Saltuk Türbesi, Kale Mescidi, Tercan'daki Mama Hatun Kümbeti ve Kervansarayı'dır.

Mengücekliler

Mengücekler Beyliğinin kurucusu, Sultan Alparslan ile Malazgirt Savaşı'na katılan Mengücek Gazi'dir. Mengücek Gazi, "fethedilen ülke fethedenindir" anlayışından hareketle Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar'ı fethetmiş ve bu bölgeler kendisine iktâ olarak verilmiştir.⁷ Mengücek Gazi; Erzincan, Akşehir, Kemah,

³ Cevat R. Gürsot, "Türkiye'nin Tabii Yolları", *TCD*, Yıl: XXII, S.26, İstanbul 1974, s. 28.

⁴ C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi*, (Trc: Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara 1992, s. 69.

⁵ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990, s. 158.

⁶ Faruk Sümer, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", *Türk Yurdu*, S.272, Ankara, Nisan 1959, s. 14.

⁷ Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998, s. 2; Kemal Taşçı, "Ortaçağda Erzincan" *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 110.

Divriği, Şebinkarahisar ve çevresini fethetmiş ve merkezi Erzincan olmak üzere tarihi kaynaklarda Mengüçik = Mengüçük = Mengücek olarak geçen, ilk Türk devletlerinden biri olan Mengücek Devletini, Doğu Anadolu'nun sarp arazisi üzerinde kurmuş ve bu özelliği ile de tarihe geçmiştir. Bu tarihi devrin İslam kaynakları da doğrulamaktadır.⁸ Mengücek Beyliği, Anadolu da çok önemli bir stratejik mevkide bulunmaktadır. Bölgeler arasında geçişi sağlayan önemli kentlerden Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar (Köğonya) kentlerini içine alan bir sahada kurulmuştur.⁹ Anadolu Selçukluları ve Mengücekli dönemlerinde oldukça önemli bir ticaret ve tarım şehri olan Erzincan Anadolu'yu İran'a bağlayan ticaret yolu üzerinde olması ve sulak tarım arazilerine sahip olması onu daha da geliştirmiş ve Anadolu'nun Ortaçağ'da en önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir. Beyliğin merkezi Kemah idi, Mengücekli beyliği, Saltuklu, Çubukoğlu, Danişmendliler gibi beylikler tarafından etrafı çevrili olduğu için bir uç (suğur) beylik değildi, bu da Mengücekli beyliğine istikrarı ve huzuru getirdi. Askeri ve siyasi anlamda daha dingin bir beylik olduğunu söyleyebiliriz. Bu istikrarlı süreç Mengücekli beyliğinin kültürel bir birikime sahip olmasını sağladı.¹⁰

Münecimbaşı'ya göre cesur ve akıllı bir bey olan Mengüçük Gazi bazen tek başına bazen de Danişmend Gazi ile birlikte Rumlar'a ve Gürcüler'e karşı gazalar yapmıştır.¹¹ Daha sonra beylik, Davud ve Süleyman arasında iki şubeye bölünmüştür. Erzincan ve Divriği şubeleri adı altında Davut'un hâkimiyetindeki sahalar Erzincan'dan

---

⁸ Reşideddin Fazlullah, *Camiü't Tevarih*, (Çev. Faruk Sümer-Ali Sevim) İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara, 1988, s. 61-62; Osman Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s. 50-51

⁹ İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 664; Kemal Taşcı, "Ortaçağ Dönemi İdari Yapı", *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 139.

¹⁰ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 664.

¹¹ Sümer, "Mengüçüklüler", İA, C.29, Ankara 2004, s. 139.

başka Kemah ve Şebinkarahisar'ı kapsarken, Süleyman Bey'in elinde sadece Divriği ve çevresi vardır.¹² 1151 yılında Erzincan kolunun başında bulunan Mengücek Beyi Davud karısı tarafından eski Türk âdeti uyarınca yayın kirişi ile boğdurulmak suretiyle öldürülmüş, ardından Divriği hâkimi Süleyman, öldürülen kardeşinin hanımı ile evlenmek suretiyle Erzincan'a da hâkim olmuştur.

Bu şekilde Mengücek Beyliği kısa süreli de olsa tek elde toplanmıştır. Mengücekli hanedanının en tanınmış beyi olan Fahreddin Behramşah akıllı, dürüst, ahlak sahibi, adil, şefkatli ve cömert bir hükümdar olarak tanınmış bundan dolayı kendisine her yerde saygı gösterilmiştir. Behramşah, II. Kılıcarşah'ın damadı olduğu gibi bazı Selçuklu hükümdarlarının da kayınbabası idi.¹³ Behramşah döneminde Mengücekli ülkesinin geniş ölçüde imar gördüğü ve halkın refah seviyesinin çok gelişmiş olduğu şüphesizdir. Bunun sonucunda bilhassa Erzincan büyük bir gelişme göstererek Anadolu'nun her bakımdan en başta gelen şehirlerinden biri durumuna yükselmiştir.¹⁴ Behramşah zamanında Anadolu'nun en önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelen Erzincan kenti, ünlü muta-savvıf Mevlâna Celaleddin'in babası Bahaeddin Veled'i dört yıl ağırlamış, ünlü âlim kendisi için inşa edilen medresede dersler vermiştir.¹⁵

Mengücekliler Erzincan ve yöresine hâkim oldukları iki asra yakın bir sürede Selçuklu idari, mali, sosyal ve kültürel özelliklerini ortaya koymuş ve yaşatmıştır. Beyliğe ait pek çok mimari eser depremler dolayısıyla tahrip olup günümüze ulaşamamıştır. Ancak Divriği hala Selçuklu kent dokusunu korumaktadır.¹⁶

¹² Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 666; Merçil, Müslüman – Türk Devletleri Tarihi, s. 275.

¹³ Sümer, "Mengücekliler", s. 139.

¹⁴ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 7.

¹⁵ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 667.

¹⁶ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 669.

Danışmendliler

Danışmendliler Oğuzlar'ın Çepni¹⁷ boyundan olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸ Devletin kurucusu Danışmend Gazi¹⁹ Malazgirt Zafeirne (1071) katılarak kendisine ikta edilen Sivas'ı fethederek beyliğin temellerini atmıştır. Daha sonrayı burayı merkez yaparak Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi, Çorum'u alarak hâkimiyet alanını genişletmiştir.²⁰

Danışmendlilerin yaklaşık 100 yıl egemenlik dönemlerinde yaptıkları kültürel faaliyetleri Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasındaki alt yapısını oluşturmaktadır.²¹ Danışmendliler bilimsel bir kurum olan medreselerin kurulmasına önem vermiş ve buralardan önemli sayıda bilim adamı yetiştirerek himaye etmişlerdir. Böylece Türkler arasında Anadolu'daki ilk bilimsel faaliyetler Danışmend Beyliğinde başlamıştır. Böylece Maverâünnehir, Herat, Harezm gibi bölgelerden tıp, hukuk gibi alanlarda çalışmalar yapan bilim adamları Anadolu'ya gelmiştir.²² Anadolu'da telif

¹⁷ Bknz: Faruk Sümer, *Çepniler: Anadolu'nun Türkleşmesinde Önemli Bir Rol Oynayan Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

¹⁸ Necati Demir, *Danışmendliler*, Ötüken Yayınları, Ankara 2018, s. 10.

¹⁹ Günümüzde Danışmend Gazi'nin Anadolu'ya gelişi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. M. Halil Yınanç eserinde Anadolu'nun fethi ile ilgili Danışmendname'de yer alan bilgilerin yanlış olduğunu 1074 yılından itibaren Anadolu'da fetihler yapan kişinin Artuk Bey olduğunu söyler. Daha sonra onun Melikşah tarafından Irak'a gönderilmesi üzerine yerine Danışmend Gazi'nin geldiğini söylemektedir. (Bknz: M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1944, s. 87-89-101.) Osman Turan ise Danışmend Gazi'nin Anadolu'ya gelişinin 1080'lerde geldiğini belirtmektedir. (Bknz: Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 115-116.)

²⁰ Abdülkerim Özaydın, "Danışmendliler", *İA*, C.8, İstanbul 1993, s.469-474./ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 280; Faruk Sümer, Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri, SAD, C.IV 1975, s. 197-207; Aksaraylı, *Müsameretü'l-Ahbar*, TTK, Ankara 2000, s.16-17.

²¹ Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 17; M. Altay Köymen, "Anadolu'nun Fethi", *1961 Yılı DİBD'inden Ayır Basım*, Ankara 1962, s. 95-97.

²² Kamil Şahin, "Kayseri'nin İlk Kadınlarından İsmail-el Herevi ve Danışmendli Döneminde Kayseri'de İlim", *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (Kayseri,*

edilen ilk Türkçe eser Hekim Bereket'in "Tuhfe-i Mübarızı" adlı tıp eseridir. Hilafet Gazi'ye sunulan eser daha sonra kendisinin isteği ve beğeni üzerine Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçe eser yazmaya teşvik eden Hilafet Gazi Danişmendli bir emirdir.²³ Yine bu dönemde Danişmend Gazi'ye "Keşfu'l- Akabe" adlı astronomi ilmine ait eser sunulmuştur.²⁴ XVI. yy'da Dede Korkut Hikâyeleri de Amasya'da derlenmesi Danişmendlilerin kültürel yapısını öne çıkarmaktadır.²⁵

Danişmendli Beyliğinin imar faaliyetlerine baktığımızda pek çok cami, medrese, mescid, tekke ve zaviyeler, kale ve surlar, hanlar, hamamlar ve köprüler inşa edilmiştir. Hâkim oldukları Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Çankırı, Amasya gibi şehirlerin hepsinde Ulu Cami bulunmaktadır.²⁶ Bunlardan başka Tokat Garipler Cami, Niksar Cin Cami, Kayseri Kölük Cami-Medresesi, Kayser Battal Cami bulunmaktadır. Danişmend Beyliğinde kurulan medreseler ise; Kayseri Melik Gazi Medresesi²⁷, Tokat Yağlıbasan Medresesi, Niksar Hacı Çıkrık

---

16-17 Nisan 1988) II, Kayseri 1988, s. 418; Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmasına Etkisi", *Belleten*, L/198, Ankara 1986, s. 679-692.

²³ Mikail Bayram, "Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", *V. Milli Selçuklu ve Kültür Medeniyeti Bildirileri (Konya 25-26 Nisan 1995)*, SAM Yayınları, Konya 1996, s. 99.

²⁴ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *TAD*, I, TAE Yayınları, Konya 1994, s. 14-15.

²⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986, s. 5; Fahreddin Kırzioğlu, "Milli Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuznamelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değeri", *Belleten*, L/198, 1987, s.925-928.

²⁶ Tuncer Baykara, "Tokat Ulu Cami Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (Tokat 2-6 Temmuz 1986)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 291-294; Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *DTCFD*, IX/4, Ankara 1951, s. 449.

²⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1977, s. 43; Yahya Akyüz, "Danişmendliler Döneminde Türk Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış", *Niksar'ın Fethi ve Danişmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1986, s. 13.

Medresesi²⁸, Amasya Hilafet Gazi Medresesi²⁹ bulunmaktadır. Danişmend Beyliğinde birçok türbe bulunmakla birlikte halkın en çok ziyaret ettiği türbeler: Niksar Melik Danişmend Gazi Türbesi³⁰, Kayseri Pınarbaşı Melik Gazi Türbesi, Niksar Sungur Bey Türbesi, Niksar Hacı Çıkrık Türbesi, Niksar Kırkkızlar Türbesi, Hilafet Gazi Türbesi bulunmaktadır.

Sökmenliler (Ahlatşahlar)

Ahlatşahlar, 1100-1207 tarihleri arasında, Van Gölü ve çevresinde hüküm sürmüş tarihte Sökmenler, Ermenşahlar, Ahlatşahlar gibi isimlerle anılan, Sultan Alp Arslan'ın yeğeni Sökmen el-Kutbi tarafından kurulan Türk beyliğidir. Devlete ismini veren Sökmen el-Kutbidir.³¹ Bu, devlete ismini veren kurucusunun adının Sökmen olduğundan kaynaklanmaktadır. Bu devlete Ahlatşahlar denilmesinin sebebi ise kurulduğu bölgenin ve devletin başkentinin Ahlat şehri olmasından kaynaklanıyor.³²

Ahlatşahlar Devleti kurulmadan önce Ahlat, Mervânîler'in yönetimindeydi. Fakat Ahlat halkı, şehrin yöneticilerinden rahatsızdı ve uğradıkları zulüm ve işkenceleri durdurmak için Sökmen el-Kutbî'yi gizlice Ahlat'a davet ettiler. Sökmen, Ahlat'a geldi ve Ahlat şehrini Mervânî yönetiminden aldı. Ahlat halkı Sökmen el-Kutbî'ye kapıları açtığı için Ahlat'ı savaştan teslim almıştır. Gösterdiği başarılar ve Saltanat mücadelesinde Muhammed Tapar'a tabiiyetini bildirmesi üzerine, Van Gölü havzası kendisine ikta olarak verildi.

---

²⁸ Kamil Şahin, "Niksar'da Danişmendli Dönemi Yağbasan ve Hacı Çıkrık Medreseleri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), s.69.

²⁹ Refet Yinanç, *Selçuklu Medreselerinden Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları*, XV, VGM Yayınları, Ankara 1991, s. 6

³⁰ Halil Çal, "Melik Danişmend Gazi Türbesi", *TÜED*, XIX, Ankara 1991, s. 41.

³¹ Faruk Sümer, "Ahlatşahlar", *DİA*, C.2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 24

³² Adülkerim Özaydın, "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.8, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 195.

Böylece beyliğin kuruluş süreci başladı³³ ve sınırlar Tebriz, Ahlat, Adilcevaz, Malazgirt, Eleşkirt, Van, Tercan, Silvan, Muş, Bitlis, Erzen gibi şehirlerde dâhil oldu.³⁴

Ahlatşahlar döneminde Ahlat, bölgenin önemli sanat, ilim, kültür ve ticaret merkezlerinden biri haline geldi. Bu yönüyle de bölgeye yoğun bir Türkmen göçü yaşandı ve Türkmenlerin yoğun bir şekilde yerleştiği bir şehir konumuna geldi. Anadolu'ya yapılan gazalarda Ahlat önemli bir üst olarak kullanılmaya başlandı. Bu durum bölgede ilk Türkleşen şehirlerden birinin Ahlat olduğunu göstermektedir.³⁵ XII. ve XIII. yüzyıllarda Kubbet'ül İslâm (İslâm'ın Kubbesi) unvanını alan önemli bir şehirdir. Ahlat bulunduğu konum itibari ile uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması, ekonomik hayatın canlılığında çok önemli bir faktördü. Ahlat, Mezopotamya'yı İran, Kafkasya ve Azerbaycan'a bağlayan bir kavşak üzerinde yer alması bölgenin Türkmenler tarafından tercih edilmesini de sağlıyordu. Güney ticaret yolu (ipek yolu) Kuzey Suriye'den başlayarak Bitlis Çayı vadisini izlemekte ve Van Gölü'nün kuzeyinden Tatvan-Ahlat-Adilcevaz-Erciş-Bargiri-Derebey-Kalecik güzergâhını izleyerek Kafkasya ve Kuzeybatı İran içlerine kadar ulaşmaktaydı.³⁶

Ahlatşahlar da Anadolu'da kurulan diğer Türk beylikleri gibi, hâkimiyet alanlarına giren yerlerde cami, han, hamam, hastane, medrese, köprü gibi eserler yaptırarak bölgenin iskânını sağlayıp, Ahlat'a Türk mührü vurulmuştur. Bölgenin ilim merkezi haline

³³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 89-90.

³⁴ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı, Beylikler Devri, Türkiye Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 192

³⁵ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi -Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi-*, TTK, Ankara 1989, s. 215; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s. 52

³⁶ Oktay Belli, "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Delikaş (Semîramis) Kaya Tüneli", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 04-07 Eylül 2006, (Editör: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Desen Ofset, Ankara 2007, s. 21-22.

gelmesi, burada pek çok İslam bilginin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahlatşahların, Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına en büyük katkıyı eğitim ve kültür alanında yaptıkları faaliyetlerle sağladıklarını söyleyebiliriz. Burada yetişen İslam bilginleri, Anadolu'nun dört bir tarafına yayılarak Türk-islam kültürünü halka anlatmıştır.

Ahlat, adından söz ettiren önemli bir ilim merkezi olup, burada yetişen alimler, Ahlat sınırlarını aşılıp Kahire, Bağdat ve Şam gibi şehirlerin medreselerinde müderrislik ve imamlık yapmalarının yanı sıra buralarda ilimi çalışmalarda bulunmuşlardır.

Artuklular

Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'da başlayan Türkleşme ve İslamlaşma sürecine önemli katkısı bulunan beyliklerden biride Artuklulardır. Artuk Bey, Malazgirt savaşından önce Sultan Alp Arslan'ın hizmetinde bulunmuş ve Malazgirt savaşına katılmış Türkmen beylerindendir. Bizans ve Karmatilere karşı gösterdiği üstün başarılar ile adından söz ettirmiştir.³⁷ Artuk beyin vefatından sonra oğulları Sökmen ve İlgazi, bölgede çıkan kargaşaya ve Türk komutanların kendi aralarında yaşadıkları sorunları da fırsat bilerek üç kol halinde bölgede hâkimiyet kurdular.³⁸ Amid (Diyarbakir), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan), Nusaybin, Düneysir (Koçhisar, Kızıltepe), Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) ve Harput hakimiyet alanlarıdır. Sökmen 1102 yılında Hısn-ı Keyfâ Artuklu Beyliği'ni; İlgazi 1106 yılında Mardin Artuklu Beyliği'ni; Artuk Bey'in torunu Belek b. Behram da 1112 yılında Harput Artuklu Beyliği'ni kurmuştur. Böylece üç farklı bölgede hüküm süren Artuklular zaman içinde Amid (Diyarbakir), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan), Hısn-ı Keyfâ ve

---

³⁷ Recep Yaşa, *Anadolu beylikleri El Kitabı*, Ankara, 2016, s. 52

³⁸ Artukluların Oğuzların Döğer boyundan olduğu belirtilmişse de sikkelerinin üzerinde bulunan Kayılara ait damgaları onların Kayılardan olabileceği görüşünü ortaya çıkardı bu noktada farklı görüşler vardır. Bknz: Fuad Köprülü, "Artuk-Oğulları", *İA*, İstanbul 1978, s. 617.

Harput'u içine alan geniş bir alanda hâkimiyetlerini kurmuşlardır.³⁹ Özellikle Mardin şehri, Kafkasya, Azarbeycan, İran, Erzurum ve Ahlat taraflarından gelen tacirlerin önemli bir uğrak yeri olmuştur.⁴⁰ Artuklu Beyliği, etrafındaki diğer beyliklere kıyasla halkını vergi konusunda zorlamamışlardır. Buda bölgeye yoğun bir göçün yaşanmasına neden olmuştur. Ticaretin gelişmesine paralel, stratejik noktalara köprüler yaptırılmıştır. Hasankeyf deki Dicle Köprüsü, Bitlis- Diyarbekir yolunda yapılan Malabadi Köprüsünü örnek verebiliriz. Artuklular şehirlerindeki bu ekonomik canlılık, özellikle Moğolların istilasına kadar devam etmişti. Özellikle bakır üretimi için çaba göstererek halkın ihtiyacını karşılamışlardır.⁴¹ Diğer taraftan Artuklular döneminde Mardin'de pamuk ekiminin yapılması dokumacılığın geliştiğine katkı sağlamış ve kumaş ticaretinden önemli bir gelir elde edilmiştir. Artuklu beyliğinde ticari ve ekonomik hayatın canlı olması ile elde edilen gelirlerin büyük bir kısmının da ülkenin imarına harcandığı görülmektedir. Böylece Artuklular ilmî, dinî, sosyal ve kültürel hayata hizmet eden pek çok eser inşa ettirmiştir.⁴²

³⁹ Ali Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Bellekten*, XXVI, S.101, Ocak 1962 s. 125; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 202-204; İbnü'l Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C.X, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 326.

⁴⁰ M. H. Özer, "Artuklu Devletinde Önemli Ticaret Yolları ve İktisadî Etkileri", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 25-27 Ekim 2007), II, Mardin, s.475-476; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 207-209.

⁴¹ Oktay Belli, "Mardin'de Geleneksel Üretim Yapan Bakır ve Bronz Atölyeleri", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, s. 185.

⁴² M. Fuat Köprülü, "Artukoğulları", *İA*, C.I, İstanbul 1978, s. 617-625; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 189-190; Ejder Okumuş, "Artuklularda Din Toplum İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, VII (26), 2008, s. 235-251.

Meyyâfârikîn'de⁴³ günümüzde halen ayakta olan anıtsal mühendislik harikası Malabadî Köprüsü (Karaman Köprüsü) ve Silvan Ulu Camii gibi şehir tarihine mührünü basmış olan önemli mimari eserler inşa edilmiştir. İbn Şeddâd Mardin'de, beş medrese (Necmeddin İlgâzi Medresesi, Nizamüddin Alpkuş Medresesi, Kadı Seditüddin Medresesi, Hatun İmareti Medresesi, Melikü'l-Mansur Artuk Medresesi), yüz adet civarında mescid, altı hamam bulunduğu kaydetmektedir.⁴⁴ İlk medresesi 1123 yılında Halep'te yapılmıştır. Mardin de son derece zengin bir kütüphane ve Hüsâmiye Medresesi'nin şehrin hâkimi Hüsametdin Timurtaş tarafından inşaa edildiği bilinmektedir.⁴⁵ Bu dönemde yapılan külliyelere baktı-ğımızda Eminateddin Külliyesi⁴⁶, Cami El-Asfar (Necmeddin) Külliyesi inşa edilmiştir. Mardin'de bulunan Artuklu camileri ise Anadolu'daki İlk Türk-İslam camileri içerisinde bulunmakla birlikte bunlar, Mardin Ulu Cami⁴⁷, Kızıltepe Ulu Cami⁴⁸, Hızır Cami, Latifiye Cami⁴⁹'dir.

⁴³ Neslihan Dalkılıç-Meral Halifeoğlu, "Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Yer Alan Tarihi Köprüler," *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Mayıs 2009), (Ed: Y. Öztürk- K. Haspolat), Ankara 2010, s. 373-374; Ara Altun, "Artuklu Sanatı", *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 418-419; Mustafa Alican, "Artuklular Döneminde Meyyâfârikîn (Silvan)", *History Studies*, 5 (5), 2013, s. 13.

⁴⁴ İbn Şeddâd, *el-Alâku'l Hatira fi Zikri Tarihi Şam ve'l-Cezire*, C.III/2, Dımaşk 1978, s. 543-544; Selim Kaya, "Artuklularda İktisadi Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.1, Mart 2019, s. 79.

⁴⁵ Metropolit H. Dolapönü, *Tarihte Mardin*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1972, s. 45.

⁴⁶ Oktay Aslanpala, *Türk Sanatı*, 2. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1989, s. 135; Birgül Açıkyıldız Şengül, "Mardin Eminateddin Külliyesi: Hami ve Mimari", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.34, S.2, Aralık 2017, Ankara, s. 19; Ara Altun, "Eminüddin Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 119.

⁴⁷ Ara Altun, "Mardin Ulu Cami ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.IX, Ankara 1971, s.196.

⁴⁸ Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimari'sinin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, s.79; Oktay Aslanpala, *Türk Sanatı*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 106

⁴⁹ Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, s.101

Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinin ekonomik olarak en parlak dönemlerinden birini Artuklular zamanında yaşamışlardır. Madencilikte son derece geliştiklerini buna bağlı olarak da maden ticareti yaptıkları ve kendilerine ait para sistemi oluşturarak madeni sikke basmışlardır.

Dilmaçoğulları

Kaynaklarda Dilmaç, Dimlaç, Togan Arslan ve el-Ahdab (Kambur) oğulları olarak da geçen Dilmaçoğulları Güneydoğu Anadolu'nun Artuklular'dan sonra en uzun ömürlü Türkmen beyliğidir. XII. yüzyıl boyunca daha çok Bitlis ve Erzen'i merkez edinen Dilmaçoğulları yüzyılın sonlarına doğru sadece Erzen'den oluşan bir egemenlik sahasına sahiptiler. Kaynak bilgilerinin yetersiz olmasından dolayı bu beyliğin kim tarafından, ne zaman ve nasıl kurulduğunu tam olarak bilmemektedir. Ancak, beyliğin kurucusu olarak kabul edilen Dilmaçoğlu Muhammed Bey'in Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kumandanlarından biri olduğu ve bu hükümdar zamanında (1063-1072) Anadolu'ya akınlar yapan Afşin, Sanduk, Ahmedşah ve Türkman et-Türkî gibi beylerle birlikte bulunduğu, Malazgirt Savaşı'na katıldığı ve zaferden sonra Anadolu'nun güneydoğusunda fetihlere devam ettiği ifade edilmektedir.⁵⁰

XI. yüzyıldaki Türk egemenliğine kadar Bitlis, Mervaniler'in hâkimiyetinde kalmıştır. 1085 yılında Büyük Selçukluların bölgeyi ele geçirmesinden sonra, Dilmaçoğulları, Ahlatşahlar, Artuklular, Eyyubiler ve Anadolu Selçukluları hüküm sürmüştür.

Evliya Çelebinin, bölge ile ilgili tuttuğu kayıtlarda şehrin sosyo-kültürel yapısından bahsederken, bölgeye Türklük mührünü vuran mimari yapılardan da ayrıntılı bahsetmiştir. “*Şenlikli bir mamur şehir*” olarak tanımlanan Bitlis'te 6 cami, 17 mescit, 8 saray, 9 han, 3 medrese, 70 mektep, 70 çeşme, 20 tekke, 11 köprü, 5 şehir hamamı,

---

⁵⁰ Adnan Çevik, “Dilmaçoğulları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2002, S.12, s. 12.

5000 konak, 1200 dükkândan oluşan pazar yerinden söz edilmektedir.⁵¹ XVII.- XIX. yüzyıllar arasında Avrupalı seyyahlarında uğrak merkezi olan Bitlis, seyyahların kayıtlarında özellikle mimari dokusunun zenginliği ile adından söz ettirmiştir. Dilmaçoğullarının en önemli yapılarından biri olan Bitlis Ulu Cami⁵², Bitlis Kalesinin doğusunda bulunmakta olup Türk mimarlığının ilk örneklerinden biridir. Ulu Caminde kullanılan simetrik plan tipinin de öncüsü sayılmaktadır.⁵³ Bitlis Ulu Camii kentin ayakta kalan en eski eseri oluşu kadar, Anadolu'daki Büyük Selçuklu sanatının nadir örneklerinden birisi olması açısından da önemlidir.⁵⁴

İnaloğulları

Malazgirt Savaşının Türklerin lehine sonuçlanmasının ardından Anadolu'ya gelen Türk boylarından birisi de İnaloğulları'dır. İnal adı bazı araştırmacılar tarafından İbrahim Yınal'a dayandırılmakla birlikte Kaşgarlı Mahmut, *Yınal* kelimesinin başındaki "y" harfinin düşerek İnal olduğunu belirtmiştir.⁵⁵

⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.4, İstanbul 1970; Robert Dankoff, *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990.

⁵² Haşim Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Konya 2001, s. 26; Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2001, s. 106; Oktay Aslanapa, "1959 Haziranında Bir Doğu Anadolu Gezisine Dair Notlar", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962, s. 48-49; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 290; Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı (XII-XIII. Yüzyıl)*, Ankara 1992, s. 39.

⁵³ Ulu Cami'nin tamir kitabesinde adı geçen Ebu'l Muzaffer Mehmed bin el Muzaffer bin Reşid'in kim olduğu bilinmemektedir. Ancak bu tarihlerde Bitlis'te Dilmaçoğulları hâkim olması ile Sülalenin kurucusu Emir Dilmaçoğlu Mehmed'in soyundan biri olabileceği ileri sürülmektedir.

⁵⁴ Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II - Bitlis*, Ankara 2002, s. 23.

⁵⁵ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konargöçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 143; Abdullah Gündoğdu, "Osmanlık Kırsalında İlk Fetih ve Türkleşme", *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu Bildirileri*, 13-14 Mayıs 2016, Hitit Üniversitesi Yayınları, Çorum 2016, s. 301; Davut Şahbaz, "Orta Anadolu'nun Kuzeyinden Bir Konargöçer: İnal-Oğulları (Etrak-ı İnallu)", *OTAM*, 43 / Bahar 2018, s. 183.

1098-1183 yıllarında Diyarbakır'de hüküm süren İnaloğulları döneminde şehir ve kalelerin imar edildiği bilinmektedir. Bugün Sultan Süleyman Cami olarak bilinen İç Kaledeki Cami bu Türk beyliği tarafından inşa edilmiştir.⁵⁶ Aynı dönemde İç kaledeki Kale Caminin ve Ömer Şeddad Cami (1150-1151) Yinaloğulları Beyliğine aittir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkıda bulunan Yinaloğulları Diyarbakır'de şehrin imarına önem vermişler ve 1110 yılında meydana gelen depremle hasara gören Ulu Cami'yi tamir ettirmişlerdir. Özellikle 1117-1118 yılında avlunun doğusuna ve 1124-1125 yılları arasında ise avlunun batısına iki katlı maksure⁵⁷ yapılmıştır.⁵⁸ Ayrıca Amid, İnaloğulları döneminde ticaret ve kültür faaliyetlerine baktığımızda ileri bir durumda olduğunu görmekteyiz. Özellikle Amid'de dokumacılığın geliştiğini buna bağlı olarak şehrin halı ve kumaşları ile ünlü olduğu görülür.⁵⁹

İnaloğulları Beyliği ilme ve bilime yakın ilgi göstererek âlimlerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Dönemin önemli simalarından Kadı Bahaüddin, Cemaüddeve, Bahaüddeve b. Nisan, Ebu Tahir gibi âlimler düşünce yapıları ile Anadolu'nun Türkleşmesine önemli katkı sunmuşlardır.⁶⁰

Çaka Beyliği

Anadolu ve Türk tarihi açısından dönüm noktası olan 1071 Malazgirt zaferi Bizans İmparatorluğu için önemli bir kayıp olmuştur. Bizans tahtındaki değişiklikten sonra İstanbul'dan ayrılarak Ayasuluğ (Efes) şehrine gelen Çaka Bey burada bağımsız bir Türk beyliği

⁵⁶ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi, Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar I*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998, s. 157.

⁵⁷ M. Baha Tanman, "Mahfil", *İA*, C.23, Ankara 2003, s. 331-333.

⁵⁸ İbrahim Artuk, "Diyarbakır'de Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah Zamanında Yapılan Bir Yapı Kitabesi İle Onun Namına Kesilen Bazı Sikkelerin Mahiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: XVIII, İstanbul 1972, s. 197.

⁵⁹ Ali Sevim, "İnaloğulları", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 257-258.

⁶⁰ Mehibe Şahbaz, "İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal ve Kültürel Eserleri İle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü", *Turkish Studies*, 12/26, s.161.

kurmuştur.⁶¹ Danişmendname'de Çavuldur Çaka olarak geçen Çaka Bey hakkında çok az bilgi olup kaynaklarda çeşitli görüşler mevcuttur.⁶² Çaka Bey 1081 yılında İzmir ve çevresinde 33 yelken, 17 çektiriden oluşan donanmasını İzmir'de oluşturmuştur. Daha sonra Sakız, Midilli, Foça, Sakız, İstanköy, Rodos ve diğer adaları droman denen hücum gemileriyle ele geçirerek Türkleri açık denizlerle tanıştırmıştır. Böylece denizcilikte Türkler için yeni bir dönemin adımları atılmıştır.⁶³ İlk Türk denizcisi olarak tanınan Çaka Bey'in Anadolu'nun Türkleşmesindeki en önemli rolü Bizans topraklarını Türk yurdu haline getirmeyi amaçlayarak dönemin en güçlü donanmasını meydana getirmesi olmuştur.⁶⁴ Çaka Bey'in denizcilik ve tersanecilik deneyimi bu kültürün oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Bundan dolayı 1081 yılı Türk denizcilik tarihi açısından başlangıç kabul edilmiştir.⁶⁵

Sonuç

XI. yüzyılın batılı yazarları ve bilim adamları Anadolu'yu "efsane zenginlikler diyarı" olarak anlatmışlardır. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları, siyasi ve sosyal açıdan önemli değişikliklere

⁶¹ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir 1974, s.33.

⁶² İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı; Çağa Mı, Çakan Mı?", *İ.Ü. Tarih Dergisi Edebiyat Fakültesi Matbaası*, İstanbul 1984, s. 56

⁶³ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Çağ Yayınları, Ankara 1989, s. 171; Oktay Aslanapa, *Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri*, TTK, Ankara 1974, s. 68; Bknz: Güney Kırpık, "Kaynakların Dilinden Çaka Bey", *1081 İzmir'in Türkler tarafından Fethi Kutlamaları ve II. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu*, TTK, Ankara 2018.

⁶⁴ Bknz: Rezzan Ünalp, "Türk Strateji Tarihinde İlk Denizcilik Faaliyetleri ve Anadolu'nun Türkleşmesi ile Birlikte Yeni hâkimiyet Stratejisinin Gelişmesinde Öncü Bir Komutan: İzmir Beyi Çaka Bey", *1081 İzmir'in Türkler tarafından Fethi Kutlamaları ve II. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu*, TTK, Ankara 2018; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey İzmir ve Yakınındaki Adaların İlk Türk Beyi, 1081-1096*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 23.

⁶⁵ Kemal Arı, "Emir Çaka: Çaka Bey ve İlk Deniz Feneri", *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, C.I, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2013, s.38; Şahbaz, "İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal ve Kültürel Eserleri ile Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü", s. 166.

sahne olamaya başlamış, bölgeye gelen yoğun Türkmen göçünü Horasan ve Orta Asya'dan gelen yeni göç dalgalarında katılmıştır. 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya gelen Türkmen göç dalgası daha da hızlanmışır. Zaferin kazanılmasın da önemli rol alan Türkmen Beyleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması noktasında bu misyonu üstlendiler. İki asır boyunca bu beylik buldukları bölgelere hâkim olmuş ve bölgenin kaderini tayin etmişlerdir. Beyliklerin kendi aralarında kurdukları dayanışma ile Bizans'a, Haçlılara ve Gürcülere karşı buldukları bölgeleri savundular. Beylikler hâkim oldukları yerlerde cami, medrese, çarşı, yol, kervansaray, imaret, zaviye, hamam ve kümbetler inşaa ettirerek Anadolu'ya Türk mührünü yerleştirmişlerdir.

Kaynakça

- Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, TTK, Ankara 2000.
- Akyüz, Yahya; "Danışmendiler Döneminde Türk Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış", *Niksar'ın Fethi ve Danışmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1986.
- Akyüz, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 1977.
- Alptekin, Coşkun; "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992,
- Altun, Ara; "Artuklu Sanatı," *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 418-419.
- Altun, Ara; "Mardin Ulu Cami ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. IX, Ankara 1971, s. 191-200.
- Altun, Ara; "Eminüddin Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 119.
- Altun, Ara; *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimari'sinin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978.
- Artuk, İbrahim; "Diyarbakir'de Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah Zamanında Yapılan Bir Yapı Kitabesi ile Onun Namına Kesilen Bazı Sikkelerin Mahiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: XVIII, İstanbul 1972, s. 165-177.

- Aslanapa, Oktay; "1959 Haziranında Bir Doğu Anadolu Gezisine Dair Notlar", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962, s. 228.
- Aslanpala, Oktay; *Türk Sanatı*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- Baykara, Tuncer; "Tokat Ulu Cami Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (Tokat 2-6 Temmuz 1986), Gelişim Matbaası, Ankara 1987.
- Bayram, Mikail; "Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", *V. Milli Selçuklu ve Kültür Medeniyeti Bildirileri*, (Konya 25-26 Nisan 1995), SAM Yayınları, Konya 1996, s. 899-905.
- Bayram, Mikail; "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *TAD*, I, TAE Yayınları, Konya 1994, s. 79-92.
- Bayram, Mikail; *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003.
- Belli, Oktay; "Mardin'de Geleneksel Üretim Yapan Bakır ve Bronz Atölyeleri", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, s. 183-210.
- Belli, Oktay; "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Deliktaş (Semiramis) Kaya Tüneli", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 04-07 Eylül 2006, (Editör: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Desen Ofset, Ankara 2007, s. 74-83.
- Beşgu, Abdurrahman Şerif; *Erzurum Tarihi*, Bozkurt Yayınevi, İstanbul 1936.
- Beysanoğlu, Şevket; *Anıtları ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi, Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar I*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998.
- Cahen, Cloude; *Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi*, (Trc: Yaşar Yücel- Bahaeddin Yedişildiz), TTK, Ankara 1992.
- Çal, Halil; "Melik Danişmend Gazi Türbesi", *TÜED*, XIX, Ankara 1991.
- Çevik, Adnan; "Dilmaçoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul 2002.
- Dalkılıç Neslihan & Halifeoğlu, Meral; "Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Yer Alan Tarihi Köprüler", *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Mayıs 2009), (Ed: Y. Öztürk- K. Haspolat), Ankara, 2010, s. 415-442.
- Dankoff, Robert; *Evlîya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990.

- Darkot, Besim; "Erzurum", *İA*, İstanbul 1993, s. 340-345.
- Demir, Necati; *Danışmendliler*, Ötüken Yayınları, Ankara 2018.
- Ercan, Yavuz; "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmasına Etkisi", *Bellekten*, L/198, Ankara 1986.
- Erdem, İlhan; "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986.
- Ersan, Mehmet; Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı, Beylikler Devri, Türkiye Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.4, İstanbul 1970.
- Gündoğdu, Abdullah; "Osmancık Kırsalında İlk Fetih ve Türkleşme", *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu Bildirileri*, 13-14 Mayıs 2016.
- Gürsoy, Cevat R.; "Türkiye'nin Tabii Yolları", *TCD*, Yıl: XXII, S.26, İstanbul 1974, s. 24-33.
- İbn Şeddâd, el-Alâku'l Hatira fi Zikri Tarihi Şam ve'l-Cezire, C.III/2, Dımaşk 1978.
- İbnü'l Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C.X, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim; *Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı; Çağa Mı, Çakan Mı?*, Tarih Dergisi, S.34, 1984.
- Karpuz, Haşim; *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2001.
- Kaya, Selim; "Artuklularda İktisadi Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.1, Mart 2019, s. 67-82.
- Kırzioğlu, Fahreddin; "Milli Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuznamelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değeri", *Bellekten*, L/198, 1987, s. 915-928.
- Köprülü, M. Fuat; "Artukoğulları", *İA*, C.I, İstanbul 1978, s. 617-625.
- Köymen, M. Altay; "Anadolu'nun Fethi", *1961 Yılı DİBD'inden Ayrı Basım*, Ankara 1962.
- Kuban, Doğan; *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul 2001.
- Özaydın, Abdülkerim; "Danışmendliler", *İA*, C.8, İstanbul 1993, s. 474-477.

- Özaydın, Abdülkerim; "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.8, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 198-208.
- Özer, M. H.; "Artuklu Devletinde Önemli Ticaret Yolları ve İktisadî Etkileri", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 25-27 Ekim 2007), II, Mardin.
- Reşideddin Fazlullah, *Camiü't Tevarih*, (Çev. Faruk Sümer- Ali Sevim) İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara 1988.
- Sevim, Ali & Yücel, Yaşar; *Türkiye Tarihi -Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara 1989.
- Sevim, Ali; "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, C.27, İstanbul, 1995, s. 481-483.
- Sevim, Ali; "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Bellekten*, XXVI, S.101, Ocak 1962, s. 121-146.
- Sevim, Ali; İnaoğulları, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 257-258.
- Sümer, Faruk; "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", *Türk Yurdu*, S.272, Ankara, Nisan 1959, s. 28-29.
- Sümer, Faruk; "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *SAD*, C.IV 1975, s. 197-207.
- Sümer, Faruk; *Çepniler: Anadolu'nun Türkleşmesinde Önemli Bir Rol Oynayan Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- Sümer, Faruk; *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998.
- Sümer, Faruk; *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990.
- Sümer, Faruk; "Ahlatşahlar", *DİA*, C.2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- Şahbaz, Davut; "Orta Anadolu'nun Kuzeyinden Bir Konargöçer: İnal-Oğulları (Etrak-ı İnalı)", *OTAM*, 43 / Bahar 2018, s. 181-198.
- Şahbaz, Mehibe; İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal ve Kültürel Eserleri ile Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü, *Turkish Studies*, 12/26, s. 153-170.
- Şahin, İlhan; *Osmanlı Döneminde Konargöçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006.
- Şahin, Kamil; "Kayseri'nin İlk Kadınlarından İsmail-el Herevi ve Danişmendli Döneminde Kayseri'de İlim", *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (Kayseri, 16-17 Nisan 1988) II, Kayseri 1988.

- Şahin, Kamil; "Niksar'da Danişmendli Dönemi Yağbasan ve Hacı Çıkrık Medreseleri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 8 Haziran 1996.
- Şeker, Mehmet; *Fetihlerle Anadou'nun Türkleşmedi ve İslamlaşması*, DİB Yayınları, Ankara 1991.
- Şengül, Birgül Açıkyıldız; "Mardin Emindeddin Külliyesi: Hami ve Mimari", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.34, S.2, Aralık 2017, Ankara, s. 13-31.
- Tanman, M. Baha; "Mahfil", *İA*, C.23, Ankara 2003, s. 331-333.
- Taşcı, Kemal; "Ortaçağ Dönemi İdari Yapı", *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 137-142.
- Taşcı, Kemal; "Ortaçağda Erzincan" *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 107-120.
- Tuncer; *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir 1974.
- Turan, Osman; "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *DTCFD*, IX/4 (1951), s. 447-557.
- Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.
- Turan, Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- Uluçam, Abdüsselam; *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II – Bitlis*, Ankara 2002.
- Yaşa, Recep; *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.
- Yaşa, Recep; *Bitlis'te Türk İskânı (XII-XIII. Yüzyıl)*, Ahlat Kültür Vakfı yayınları, Ankara 1992.
- Yınanç, M. Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1944.
- Yınanç, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.
- Yınanç, Refet; *Selçuklu Medreselerinden Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları*, XV, VGM Yayınları, Ankara 1991.